

מה ראתה שרה

"ותרא שרה את בן הגר המצרית אשר ילדה לאברהם מצחק" (בר' כא ט) - פסוק זה הוא ההסבר העיקרי שנותנת התורה לדרישתה של שרה מאברהם לגרש את ישמעאל, אך מדבריה היא עולה נימוק אחר: "כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק" (שם י), ונחלקו כבר התנאים בהבנת מניעיה, כפי שנזכר בתוספתא סוטה ו, ו (מהד' ליברמן) [1]:

אמר רבי שמעון בן יוחאי: ארבעה דברים היה רבי עקיבא דורש, ודברי נראין מדבריו; דרש רבי עקיבא: "ותרא שרה את בן הגר המצרית אשר ילדה לאברהם מצחק" - אין 'צחוק' האמור כאן אלא עבודה זרה, שנאמר "וישב העם לאכול ושתו ויקומו לצחק" (שם' לב ו); מלמד שהיתה אמנו שרה רואה את ישמעאל שהיה בונה במסין = (במות) וצד חגבים ומעלה ומקטיר לעבודה זרה. רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אומר: אין 'צחוק' האמור כאן אלא גלוי עריות, שנאמר "בא אלי העבד העברי" וגומר (בר' לט יז); מלמד שהיתה אמנו שרה רואה את ישמעאל מכבש את הגנות ומענה את הנשים. רבי ישמעאל אומר: אין לשון 'צחוק' אלא שפיכות דמים, שנאמר "ויאמר אבנר אל יואב יקומו נא הנערים ויצחקו (בפסוק: וישחקו) לפנינו... ויקומו ויעברו במספר... ויחזיקו איש בראש רעהו וחרבו בצד רעהו ויפלו יחדיו" (ש"ב ב יד-טז); מלמד שהיתה אמנו שרה רואה את ישמעאל נוטל קשת וחצים ומזרק כלפי יצחק, שנאמר "כמתלהלה היורה זיקים" וגומר "כן איש רמה" וגומר (מש' כו יח-ט). ואני אומר: חס ושלום שיהיה בביתו של אותו צדיק ההוא כך! אפשר למי שנאמר עליו "כי ידעתיו למען אשר יצוה" וגומר (בר' יח יט), יהא בביתו עבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים?! אלא אין 'צחוק' האמור כאן אלא לענין ירושה; שכשנולד אבינו יצחק לאברהם אבינו, היו הכל שמחין ואומרים: נולד בן לאברהם, נולד בן לאברהם, נוחל את העולם ונוטל שני חלקים! והיה ישמעאל מצחק בדעתו ואומר: אל תהו שוטים, אל תהו שוטים! אני בכור ואני נוטל שני חלקין; שמתשובת הדבר אתה למד: "כי לא יירש בן האמה" וגומר. ורואה אני את דברי מדברי רבי עקיבא.

דברי רבי שמעון בן יוחאי נראים כקרובים יותר לפשוטו של מקרא, מאחר שהם נסמכים על נימוק מפורש בפי שרה, לעומת ההסתמכות על המלה העמומה מצחק, הסובלת פירושים רבים, אך דבריו מעוררים שתי קושיות: טענת הירושה שטוען ישמעאל אין לה כל תוקף, כיון שברור מבר' טז שהגר הייתה ונשארה שפחת שרה, כפי שאומר אברהם לשרה "הנה שפחתך בידך עשי לה הטוב בעיניך" (שם ו), והגר מודה "מפני שרי גברתי אנכי ברחת" (שם ח), ובפרקנו אומרת שרה "גרש האמה הזאת" (פס' י), על כן כל רכוש שייפול לידי ישמעאל "בן האמה" שייך לשרה, וסופו שיגיע לידי יצחק. ואכן בבראשית רבא מה א אופיין מעמדה של הגר: "שפחת מלוג היתה", ובכתובות עט ע"ב נקבע: "ולד בהמת מלוג - לבעל, ולד שפחת מלוג - לאשה". במצב עניינים זה אין להבין מדוע העדיפה שרה לגרש את עבדיה, ובכך לשחררם, מאשר להשאירם כבושים תחת ידיה, ורכושם יהיה נשלט על ידיה מדין 'מה שקנה עבד קנה רבו' (פסחים פח ע"ב). קשה גם להבין את תגובת אלוקים: וכי בגלל סכסוכי ירושה פעוטים, אשר בקלות יכולים להתברר בכל בית דין אנושי לפי חוקי הימים ההם, ראויה שרה לגיבוי אלוקי כה מקיף, הנותן לה אישור על כל מעשיה, כלשון הכתוב: "כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקלה" (בר' כא יב) [2]

רק פירושו של רבי עקיבא, ויתר החכמים הדורכים באותה מסילה פרשנית, יש בו כדי לענות על הקושיות הנזכרות לעיל. שרה רואה סכנה מרחפת על ראשו של יצחק, סכנה רוחנית - כשישמעאל סוטה מן הדרך בה נתחנך בבית אברהם, ונוטה לעבודת אלילים ולגילוי עריות, או סכנה פיזית לחיי יצחק. שני סוגי סכנה אילו קיימים בשל הבדל הגילים הגדול בין יצחק לישמעאל: "ואברם בן שמונים שנה ושש שנים בלדת הגר את ישמעאל לאברם" (בר' טז טז), "ואברהם בן מאת שנה בהולד לו את יצחק בנו" (בר' כא ה); יצחק הקטן עלול לחקות את אחיו הגדול ממנו בארבע עשרה שנים, שכן אח בוגר הוא לעתים קרובות נשוא הערצתו של הצעיר ממנו, אבל פער הגילים גם גורם תסכול לאח הגדול, כי במשך אותן שנים נחשב כיוורש בלעדי של רכוש אביו, ולפתע נולד אח, שתביעתו לרכוש תקיפה יותר בשל היותו בן הגבירה - כמה גדול הפיתוי לאח "פרא אדם", אשר "ידו בכל ויד כל בו" (בר' טז יב), 'לסדר' תאונה קלה לילד הרך!

בדיקה מדוקדקת של הפסוק העומד בראש עיונו תראה, ששרה רואה בישמעאל בן ששיכותו לאברהם מְשֻׁנֵּית; הוא בראש ובראשונה בנה של הגר, "אשר" אמנם "ילדה לאברהם", אבל היא אשר הטביעה עליו את חותם תרבותה, ותרבות זו היא תרבות מצרית, פרי ביאושים של חם אביהם הקדמון של המצרים, נעדר הערך של כיבוד אב; זו תרבות של גילוי עריות ושפיכות דמים, כי בארץ מצרים אין מהססים לגזול אישה, וחיי בעל לאישה יפה אינם בטוחים כלל (ראה בר' י ואילך). גם כשפונה שרה לאברהם היא מדגישה את שייכות ישמעאל להגר, "בן האמה", בניגוד למקומות אחרים בהם מכונה ישמעאל 'בנו של אברהם', ואף אלוקים מסכים עמה ומנתק את הקשר בין אברהם לישמעאל: בעיני אברהם רע הדבר "על אודות בנו", אך אלוקים אומר לו: "אל ירע בעיניך על הנער" (בר' כא יא-יב); (בניגוד לכך הוא מכנה את הגר "אמתך").

עיון בחוקים שרווחו בזמן האבות יסייע לנו להבין מדוע מדברת שרה על ירושה, כאשר עיקר דאגתה הוא התנהגותו הנלווה של ישמעאל והשפעתה על יצחק, ומדוע למרות היותה גבירתם של הגר וישמעאל, תובעת היא מאברהם לגרשם. סעיפים 170 ו-171 בחוקי חמורבי מסדירים את נוהלי הירושה בין אחים לאמהות בנות מעמד שונה, גבירה ושפחה. התנהגות האב בחייו כלפי בניו מן השפחה תכריע אם יירשו אותו אם לאו: אם בחייו נהג בהם כבנים לכל דבר, וכינה אותם 'בניי', אז יירשו בשווה עם בני הגבירה; אם לא כך נהג האב, לא יחלקו בירושה עם אחיהם, אך גם לא יישארו כעבדים להם, אלא ישולחו לחופשי במות האב. אם שרה רוצה להרחיק את יצחק מהשפעתם השלילית של הגר וישמעאל עוד בחיי אברהם, אין היא יכולה לעשות זאת ע"י מכירתם לעבדים למקום רחוק, שכן בסעיף 146 בחמורבי נידון מקרה דומה לסיפור הגר המתנשאת על גבירתה כי ילדה לאדון, ושם נקבע, כי הגבירה רשאית להחזירה למצבה הקודם כשפחה, אך אינה רשאית למוכרה. סביר להניח שחוק זה חל גם על בן השפחה, על כן יכולה שרה להרחיק את ישמעאל הפרא רק על ידי גירוש, אך מאחר שאברהם מרגע הולדת ישמעאל התייחס אליו כבנו [3], יהיה במעשה הגירוש מתן פרס לישמעאל: אף שלא נטל את ערכיו הרוחניים של אביו, יהיה זכאי במות האב לירושה, שהיא רוחנית בחלקה [4], ומאחר שהוא בן חורין, אין ליצחק זכות לשלוט ברכושו של העבד לשעבר. אם אברהם בעצמו יגרש את בנו מן השפחה, יצהיר בכך כי אין הוא רואה בו יורש לגיטימי, אך בכך גם יביע את אי שביעות רצונו ממעשי ישמעאל, אותם מעשים שהביאו כנראה לפקודת אלוקים: "כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקלה, כי רק "ביצחק יקרא לך זרע", אף על פי ש"וגם את בן האמה לגוי אשימו כי זרעך הוא" (בר' כא יג-יד).

ראייתה הנכונה של שרה הביאה לכך שלא נוצר עימות אלים בין יצחק וישמעאל, שלא כמו במערכת היחסים של יעקב ועשו, ובסופו של דבר הכיר ישמעאל באי התאמתו הרוחנית ובעליונותו של יצחק, אך יחד עם זאת ראה בו אח, כפי שעולה מתיאור המפגש הבא בין שניהם: "ויגוע וימת אברהם בשיבה טובה זקן ושבע ויאסף אל עמיו. ויקברו אתו יצחק וישמעאל בניו" (בר' כה ח-ט), וכפי שפורש בבראשית רבא סב ג: כאן בן האמה חולק כבוד לבן הגבירה. הערות:

1. ראה גם בראשית רבא נג יא.
2. יש לשים לב, שהתערבות האל אף אינה תוצאה של פניית אברהם לבקשת הנחייה אלוקית.
3. ראה בר' טז טו; יז כג-כו.
4. בבר' טז ז-ח "ירש' כרוך בהבטחת הארץ, אך זו חלק מהבטחה אלוקית שלא נתממשה עדיין.